
Gordan
ČRPIĆ

Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve
Zagreb

OBRISI
HRVATSKE
DEMOGRAFSKE
IMPLOZIJE

Na osnovi dosadašnjih istraživanja s područja demografije te radova koji obrađuju demografska kretanja u Hrvatskoj, moglo bi se reći da se autori generalno slažu kako demografska situacija u Hrvatskoj, posebice ako se nastave dosadašnji trendovi, pruža temelj za *pesimističke prognoze* (Akrap, Gelo, Grizelj, 1999., 707; Akrap, 2001.; Wertheimer-Baletić, 2003.; Čipin, 2003.). U Hrvatskoj se bilježi neprekinuta depopulacija od 1991. do 1998. godine, a predviđala se i bez rata (Akrap, Gelo, Grizelj, 1999., 686-687). Iz Hrvatske se u istom razdoblju iselio velik broj mladih obrazovanih ljudi (Wertheimer-Baletić, 2000.), a uslijed rata došlo je i do selektivnoga gubitka stanovništva. Naime, u ratu stradava obično muško stanovništvo od 18 do 49 godina, što dovodi do povećanja opće i specifične stope mortaliteta i feminiteta (Wertheimer-Baletić, 1996.; Wertheimer-Baletić, 2000.)¹ te smanjenja opće i specifične stope nupcijaliteta, fertiliteta i nataliteta (Akrap, Gelo, Grizelj, 1999.).

Stopa fertiliteta u Hrvatskoj opada od 1965. godine (Puljiz, 1995.), a natalitet pada ispod 20 promila 1957. godine (Wertheimer-Baletić, 1996.). Hrvatska je, prema mišljenju demografa, u nepovoljnijem demografskom položaju od zapadnoeuropskih zemalja, koje pokazuju slična demografska kretanja kao i Hrvatska. Naime, niske razine nataliteta, fertiliteta i prirodnoga prirasta postignute su u uvjetima slabe ekonomske razvijenosti, što ubrzava emigraciju vitalnoga stanovništva i trajno negativno utječe na reprodukcijске potencijale zemlje, jer istraživanja potvrđuju pretpostavke demografa da će “privremeno zaposleni” u inozemstvu ondje trajno i ostati (Akrap, 1999., 797).

Naravno, nije jednostavno odgovoriti na pitanja koji su razlozi doveli do ovakve demografske situacije u Hrvatskoj. Neki od njih svakako su uvjetovani utjecajem demografskih kretanja u Europi, od koje se po trendovima Hrvatska bitno ne razlikuje (Wertheimer-Baletić, 1997.). Neke od njih možemo pripisati kontroli fertiliteta omogućenoj upotrebom kontracepcijskih sredstava i većim uključiva-

njem žena u društvenu podjelu rada (Puljiz, 1995.). Također možemo povezati bračnu kvalitetu s fertilnim ponašanjem žena (Obradović, Čudina-Obradović, 1998.).

Tu su i mnogi drugi faktori, kao što je rat, ekonomska recesija...

U ovom radu bit će razmatran suodnos demografske situacije u Hrvatskoj i sustava vrijednosti hrvatskih građana na osnovi nekoliko empirijskih istraživanja provedenih u posljednjih desetak godina u Hrvatskoj, a koja su jednim dijelom dotaknula i demografska pitanja.

Metodološke napomene

U ovome radu služiti ćemo se podacima četiriju projekata, koji su od 1997. do 2004. godine provedeni u Hrvatskoj na uzorcima opće populacije građana Republike Hrvatske ili na nekim specifičnim uzorcima pojedinih zanimljivih populacija, kakve su srednjoškolska i studentska.

Riječ je o sljedećim projektima: *Vjera i moral u Hrvatskoj*. Projekt je obuhvaćao nekoliko empirijskih istraživanja. Godine 1997./98. provedeno je istraživanje na općoj populaciji građana Republike Hrvatske, na reprezentativnom uzorku od 1245 ispitanika.² Upitnik se sastojao od 71 pitanja. Isti je upitnik, u sklopu toga projekta, primijenjen i na istraživanje populacije studenata u Republici Hrvatskoj na uzorku od 692 ispitanika 1999. godine, na populaciji srednjoškolaca na uzorku od 779 ispitanika 1999./2000. godine te na populaciji sveučilišnih profesora 2001. godine na uzorku od 261 ispitanika. U svim je istraživanjima upotrijebljen isti upitnik. U ovom ćemo radu rabiti rezultate istraživanja dobivenih na općoj populaciji iz 1997./98., na populaciji studenata iz 1999. te na populaciji srednjoškolaca iz 1999./2000. godine.

Drugi projekt čijim ćemo se podacima služiti jest međunarodni projekt "Aufbruch", koji je reflektirao promjene sustava vrijednosti i religijskih orijentacija u deset tranzicijskih zemalja. Empirijsko istraživanje za Hrvatsku provedeno je 1997. godine na uzorku od 1032 ispitanika u dobi između 18 i 65 godina (Aračić, Črpić, Nikodem).

Treći projekt čijim ćemo se podacima služiti također je međunarodni projekt. Riječ je o projektu "European Values Study", koji je proveden u svim europskim državama tijekom 1999. i 2000. godine, osim u Albaniji, na Cipru, u Moldaviji, Norveškoj, Švicarskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj gori, Makedoniji te nekim kavkaskim republikama (Arts, Hagenaaars, Halman, 2003.). Za Hrvatsku je istraživanje provedeno 1999. godine na reprezentativnom uzorku populacije od 1003 ispitanika.³

Četvrti projekt čijim ćemo se rezultatima služiti jest projekt "Praćenje siromaštva u Hrvatskoj", što ga provode Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve Hrvatske biskupske konferencije i Hrvatski Caritas. Istraživanje je provedeno u ožujku/travnju 2004. godine na uzorku od 1216 ispitanika. Uzorak je konstruiran kao troetapni probabilistički.

Spomenuta istraživanja daju nam dovoljno materijala da naznačimo određene trendove i da na osnovi njih zaključimo o perspektivama demografskoga razvoja u Hrvatskoj.

Mnoga istraživanja pokazuju da postoji evidentna diskrepancija između željenoga broja djece i stvarno živorođene djece. U prošlosti je željeni broj djece bio ograničen mogućim brojem koji je neka obitelj mogla ostvariti, jer su djeca bila poželjna, značila su bogatstvo i dobrobit za obitelj (Črpić, Koračević, 2000.). Ova se situacija radikalno mijenja u 19. stoljeću, jer djeca prestaju biti sredstvo *ostvarenja dobiti za obitelj* i sve više postaju predmet *ulaganja obiteljskoga kapitala*, s malom vjerojatnošću vraćanja uloženog (Čudina-Obradović, Obradović, 1999.).

Danas demografi ponovo pridaju veliko značenje željenom broju djece, jer smatraju da se bez povećanja želje za rađanjem ne može računati na povećanje broja živorođene djece, a onda i povećanja fertiliteta i prirodnoga prirasta (Akrap, Gelo, Grizelj, 1999.).

Na osnovi podataka istraživanja "Vjera i moral u Hrvatskoj" (VMH) i "Praćenje siromaštva u Hrvatskoj" (PSH) možemo zaključiti o željenom broju djece kod nas.

Željeni broj djece	Opća populacija 1997./98.	Studenti 1999.	Srednjoškolci 1999./2000.
0	1,5	0,8	0,8
1	2,9	4,2	4,2
2	41,6	48,2	61,5
3	36,8	32,9	25,7
4	11,6	8,5	4,6
5 i više	4,2	1,7	1,9

Tablica 1.
 Željeni broj djece prema istraživanjima "Vjera i moral u Hrvatskoj" (%)

Željeni broj djece	Opća populacija 2004.
1	6,3
2	55,6
3	29
4	7,1
5 i više	2

Tablica 2.
 Željeni broj djece prema istraživanju "Praćenje siromaštva u Hrvatskoj" (%)

Željeni broj djece

Tablica 3.
 Prosječni željeni broj djece

Populacija	MEAN
opća populacija (VMH - 1997./1998.)	2,70
opća populacija do 40 godina (PSH - 2004.)	2,45
studenti (VMH - 1999.)	2,52
Srednjoškolci (VMH - 1999./2000.)	2,36

Iz priloženih tablica vidimo da željeni broj djece opada kako idemo prema mlađim generacijama, od 2,7 u općoj populaciji, što je identično s prosječnim željenim brojem djece dobivenim u *Istraživanju činitelja fertiliteta u Hrvatskoj* provedenim na populaciji fertilnog kontingenta žena (Akrap, 2003.), prema 2,36 kod srednjoškolaca. Iz tablica 1 i 2 vidi se da je najčešći željeni broj djece između dvoje i troje, pa bi se prema željama moglo očekivati da će ubuduće u Hrvatskoj prevladavati obitelji s dvoje i troje djece (Baloban, Črpić, 1998.). No pad nupcijaliteta, rast specifičnoga mortaliteta, porast općega i specifičnoga feminiteta negativno se odražavaju na ostvarenje ovih želja. Inače, kad bi se ostvarile želje, i najniži željeni broj djece – onaj kod srednjoškolaca – još je uvijek viši od donje granice proste reprodukcije, koja iznosi oko 2,1 dijete po ženi.

Živorodena djeca

Prema podacima dvaju istraživanja⁴ koji su nam na raspolaganju, naši ispitanici imaju realno manji broj djece od onoga koji dobivamo kada ih pitamo koliko bi djece željeli imati. Između “željenog” i “ostvarenog” broja djece postoji značajan nerazmjer. Željeni broj djece kreće se u rasponu od 2,36 kod srednjoškolaca pa do 2,7 prosječno u populaciji, dok je prosječan broj živorođene djece 1,28 – značajno manje nego najniže željeno.⁵ Taj prosjek ovisi o dobi i drastično ga smanjuje kohorta od 18 do 28 godina, kako se vidi iz tablice 4.

Tablica 4.
 Prosječan broj živorođene
 djece⁶

	dob				
	59 - 65 godina	49 - 58 godina	39 - 48 godina	29 - 38 godina	18 - 28 godina
prosječno	1,8	1,86	1,87	1,45	0,23

Razlog tako naglom padu broja djece kod ispitanika u dobi od 18 do 28 godina pokazuje da rađanje djece ne ovisi samo o želji da se imaju djeca, nego je tu riječ o mnogo složenijem procesu u kojemu partneri ili građani uzimaju u obzir cijeli niz složenih socijalnih uvjetovanosti – od

ekonomskih do vrijednosnih (Čudina-Obradović, Obradović, 1999.).

Uzmemo li u obzir samo žene i izračunamo li prosječni broj živorođene djece po ženi,⁷ dobivamo da on iznosi 1,34, dakle nešto je viši nego prosječan broj djece po osobi,⁸ no to je upravo na liniji smanjenja fertiliteta koje bilježimo u Hrvatskoj i u ostalim europskim zemljama (Puljiz, 2000.).

Istraživanja i obradbe popisa stanovništva posljednjih desetljeća daju osnovu za pretpostavku da će se u Hrvatskoj i dalje smanjivati ukupno stanovništvo, posebice kada u stariju dob uđe generacija rođena u vrijeme “baby-booma”, demografskog oporavka od posljedica 2. svjetskog rata.

Istraživanja također pokazuju da se sve više smanjuje broj živorođene djece kod žena u dobnoj skupini od 20 do 29 godina (Akrap, 2003., 50). Nizak fertilitet možemo povezati s padom nupcijaliteta i nepostojanjem klime kod nas kakva je u nekim zapadnim zemljama, gdje su mnogo češći oblici “jednoroditeljskih obitelji” (Puljiz, 1995.). No u tom smjeru, kako pokazuju rezultati istraživanja “European Values Study”, postoji u Hrvatskoj značajan otklon od očekivanoga.

Institucija samohrane majke

Ako žena želi imati dijete kao samohrana majka i ne želi stabilnu vezu s muškarcem, odobravate li joj to ili ne?

1. odobravam	65,9
2. ne odobravam	16,2
3. ovisi	17,0
ne znam	0,8
nema odgovora	0,1

Tablica 5.
Žena kao samohrana majka⁹

Moglo se očekivati da će u gotovo homogenoj katoličkoj populaciji biti značajno manje odobravanje “jednoroditeljskih obitelji”. Rezultat još više dolazi do izražaja uzmemo li u obzir da postoji statistički značajna razlika između žena i muškaraca u dobi od 18 do 28 godina, gdje 61,3% muškaraca i 74,7% žena odobrava instituciju “samohrane majke”, te ako uzmemo u obzir da je odobrava i 57% vjernika koji tjedno ili češće odlaze u crkvu, odnosno 78,8% vjernica u dobi od 18 do 24 godine. Je li ovdje riječ o reakciji, posebice mlađega kontingenta žena, na povećanje feminiteta u društvu? To je teško reći. U svakom slučaju riječ je o rezultatu koji je inkompatibilan s katoličkom tradicijom i učenjem. Odgovor na postavljeno

pitanje, ali i pitanje ovako visokoga postotka pristajanja vjernika uz navedeno razmišljanje, ne možemo dati, ali neke tendencije na osnovi rezultata istraživanja možemo naznačiti (Črpić, Bišćan, 2000.).

Važnost djece za uspjeh braka

Djeca se kod nas, još uvijek, većinom rađaju u braku (Baloban, Črpić, 2000.), iako je na Zapadu, a i kod nas, već gotovo uvriježena praksa da se u spolne odnose stupa prije braka te da se u mnogim od tih odnosa začnu i djeca (Puljiz, 1995.; Aračić, 2000.). Prema istraživanju EVS-1999., više od 60% naših građana smatra da su djeca "veoma važan" faktor za uspjeh braka, što korespondira sa 70% onih koji smatraju da je prisutnost djece u životu čovjeka važna za pronalaženje smisla u tom životu (Baloban, Črpić, 2000.).

Treba li žena djecu?

Ženi se tradicionalno pripisuje uloga majke i njezin se život veže uz odgoj djece, dok se otac u toj konstelaciji odnosa više vidi u ulozi onoga koji materijalno skrbi za obitelj. To je model obitelji koji je postojao u određenom povijesnom razdoblju, no s ulaskom žene u podjelu rada praktično se raspao i malo je vjerojatno da će se opet u istom obliku obnoviti.

Vidjeli smo da većina naših građana smatra kako prisutnost djece u braku utječe pozitivno na stabilnost braka i da djeca daju smisao životu. Vrijedno je vidjeti što naši građani misle koliko su djeca važna ženi u njezinu životu, a da bi se ona osjećala ispunjenom.

Tu, na osnovi istraživanja EVS-1999., dobivamo veoma zanimljiv rezultat. Naime, više od 70% ispitanika smatra da čovjek treba imati djecu kako bi njegov život imao smisla, a tek 52,7% smatra da žena treba imati djecu kako bi se osjećala ispunjenom. Gledajući s obzirom na spol, 74,5% muškaraca i 72,2% žena u dobi od 59 do 65 godina misli tako, dok to razmišljanje dijeli 41,1% muškaraca i 42,4% žena u dobi od 18 do 28 godina. Dobiveni rezultat treba vjerojatno vezati uz ideju o ravnopravnosti spolova, koja je općeprihvaćena u društvu, posebice među mlađima. Iako treba napomenuti da stupanj prihvaćenosti novih odnosa među spolovima nije jednako rasprostranjen u ženskom i muškom dijelu populacije, pa ni kod vršnjaka različita spola (Črpić, Bišćan, 2000.).

Trebaju li djeca oba roditelja?

Danas postoje tehničke mogućnosti¹⁰ da se djeca rađaju, ali i “stvaraju”, prirodnim ili umjetnim putem, a da prisutnost toga novoga čovjeka ne uključuje nužno prisutnost obaju roditelja u njegovu životu. Aktualni zakon o obitelji u Hrvatskoj, a on je rađen prema standardima koji vladaju u suvremenom svijetu (Hrabar, 1998.), ide za tim da se u središte stave prava djeteta. Jedno od tih prava djeteta, ali i obveza roditelja, jest “odgovorno roditeljstvo.”¹¹

Velika se većina naših građana slaže sa zakonodavcem, njih 81,9% smatra da djeca trebaju imati oba roditelja da bi sretno odrastala, što korespondira sa 85,3 postotnim odbacivanjem ideje o braku kao zastarjeloj instituciji. Analizirajući stav prema tvrdnji da su djeci potrebna oba roditelja za sretno odrastanje s obzirom na spol i dob, dobili smo da postoji značajna razlika po spolu u dobi od 18 do 24 godine, gdje se žene s navedenom tvrdnjom slažu u 66,7%, a muškarci iste generacije u 83,3% slučajeva.¹² Je li tu riječ o reakciji na povećanu feminizaciju društva upravo te kohorte stanovništva ili je riječ o povećanoj individualizaciji mladih žena? To pitanje ostaje otvoreno za daljnja istraživanja. Mi svakako možemo reći da više od dvije trećine svih kategorija ispitanika smatra da je za sretan život djeteta potrebno da ono ima oba roditelja. Ujedno, u visokom postotku naši građani generalno podržavaju instituciju braka – samo se u tako visokom postotku ne žene.

Trebaju li se roditelji žrtvovati za svoju djecu?

Danas se vrlo nerado govori o “žrtvi” i spremnost na “žrtvu”. Razlog tome leži u raširenom mišljenju prema kojem su upravo sreća, zadovoljstvo, neobveznost... vrijednosti prema kojima valja usmjeriti život. Mnogi autori naglašavaju kako je naša kultura hedonistička, permisivna, neodgovorna i kako to ima svojih reperkusija na obiteljski život te kvalitetu i stabilnost bračnoga života (Ester, Halman, De Moore, 1994.). Postoje li još uvijek neke vrednote u našem društvu za koje naši građani smatraju da se vrijedi žrtvovati? Jedna od vrednota koja bi mogla ući u tu kategoriju svakako su djeca, za koju smo vidjeli da su željena, bitna za ostvarivanje smisla života i uspjeha braka.

U skladu s predstavljanim rezultatima, 85,9% građana smatra da je obveza roditelja raditi najbolje za svoju djecu, čak i uz žrtvovanje vlastita dobra, a tek 5,6% njih smatra da roditelji imaju svoj život i da se od njih ne može tražiti da žrtvuju svoj život za dobro svoje djece.

U Hrvatskoj, možemo to reći, još uvijek vlada velika spremnost ljudi da se založe za djecu, pa i uz uvjet žrtvovanja kvalitete vlastita života. To nije zanemariv podatak, jer jedan od razloga zbog kojega se ljudi na Zapadu ne odlučuju na djecu jest i taj što taj korak podrazumijeva i određenu žrtvu, smanjenje komoditeta, komfora, što mnogi nisu voljni učiniti.

Poštivanje roditelja

U tradicionalnom odgoju djeca su uvijek dužna poštivati roditelje, bez obzira na to kakvi su i kakve su im kvalitete. U suvremenom svijetu mnogi od ovih tradicionalnih kanona raspali su se ili nisu više tako čvrsti. Vidjeli smo da naši građani smatraju kako su se roditelji dužni založiti za dobro svoje djece, bez obzira na to što to od njih može zahtijevati određenu žrtvu. No kakav odnos djece prema roditeljima očekuju ti isti građani? Trebaju li djeca uvijek poštivati svoje roditelje bez obzira na njihove mane i kvalitete ili nemaju obvezu voljeti i poštivati roditelje koji to ne zaslužuju svojim ponašanjem i stavovima? Da je obveza djece poštivati roditelje ma kakvi oni bili, smatra 59,9% naših građana, a 34,9% njih smatra da roditelji trebaju zaslužiti poštovanje svoje djece. Generalno moglo bi se reći da je raspoloženje u društvu ovakvo: većina građana smatra da je dužnost roditelja učiniti sve za dobrobit djece, a dužnost je djece da s ljubavlju i poštovanjem prihvate onoliko koliko su roditelji uspjeli ostvariti.

Analiziramo li ovo pitanje s obzirom na dob, dobivamo drugačije akcentiranu sliku. Naime, mladi ljudi u dobi od 18 do 24 godine češće smatraju da roditelji trebaju zaslužiti ljubav i poštovanje svoje djece, 53,1% njih, dok to isto smatra tek 27,7% naših građana u dobi od 59 do 65 godina.

Mlađi ljudi postavljaju još više standarde koje roditelji trebaju zadovoljavati, a da bi bili dobri roditelji. Možda to čine zato što su i sami još u zavisnom položaju prema roditeljima, pa se i sami osjećaju više kao djeca nego kao potencijalni roditelji koji bi trebali zaslužiti to poštovanje svoje djece. Za našu je raspravu važno imati na umu i to da upravo ti tako visoko postavljeni standardi odgovornoga roditeljstva mogu biti, barem djelomično, uzroci niske nupcijaliteta upravo kod mlađih naraštaja.

Nažalost, u anketama i istraživanjima, podaci kojih nam stoje na raspolaganju, nije bilo predviđeno pitanje o tome koliko se naši građani, posebice mladi ljudi, osjećaju sposobnima, dovoljno zrelima da mogu biti odgovorni roditelji, vrijedni poštovanja svoje djece, da budu odgovorni

partneri u braku koji mogu zadovoljiti tako visoko postavljene standarde. Možda uistinu u samim tim standardima i kriterijima leži, naravno tek dio, ali ipak dio, odgovora na pitanje odakle pad nupcijaliteta, nataliteta, fertiliteta i prirodnoga prirasta u Hrvatskoj. U budućim istraživanjima ove vrste trebalo bi konstruirati odgovarajuće instrumente kojima bismo mogli mjeriti i navedene okolnosti važne za razumijevanje demografskih procesa u Hrvatskoj.

Zaključna refleksija

Skupimo li ovdje predstavljene rezultate, možemo reći da u Hrvatskoj djeca veoma visoko kotiraju na društvenoj ljestvici vrednota. No to što postoji jasna želja za imanjem djece, što se u tome vidi i samo osmišljenje života, još ne znači da postoji isto takva klima za rađanje djece. Kad bi se djeca rađala u skladu s iskazanim željama, Hrvatska bi bez problema ostvarivala prostu prirodnu reprodukciju, jer u najgorem slučaju, prema izraženim željama srednjoškolaca, rađalo bi se više od 2,3 djeteta po ženi, a idući prema starijim generacijama i više. Vrijedi naglasiti da se djeca ne vide tek kao akcidentalna stvarnost u životu ljudi. Većina vidi osmišljenje svoga života upravo kalkilirajući s djecom u njemu. Djeca se visoko vrednuju kao faktor stabilnosti braka. Postoji velika spremnost građana da se žrtvuju za dobrobit svoje djece te veoma visoki kriteriji, posebice kod mlađih ljudi, spram zahtjeva koje roditelji trebaju ispunjavati da bi zaslužili poštovanje i ljubav svoje djece.

Bilo bi za očekivanje da u takvoj, za djecu povoljnoj, atmosferi raste i broj te djece, odnosno da raste natalitet, fertilitet, a onda i prirodni prirast stanovništva. No, svjedoci smo, što i mnoga druga istraživanja i mjerenja pokazuju, da tomu nije tako.

Evidentno je da na živorođeni broj djece utječu i neki drugi faktori. Neke od njih već smo spomenuli i apostrofirat ćemo ih u zaključku:

Spomenuli smo opadanje stope nupcijaliteta. Porast specifičnoga feminiteta uzrokovanog ratom i porastom specifičnoga mortaliteta i emigracijom, pretežno mladoga muškog, radno aktivnog stanovništva, što je nepovratno narušilo reproduktivne potencijale zemlje.

Kao tezu postavili smo i mogući utjecaj visokih kriterija i zahtjeva koji se traže od roditelja i partnera na pad nupcijaliteta i želje za rađanjem, koja ne mora biti istovjetna sa željom da se imaju djeca. To poglavito naglašavaju upravo mlađi ljudi. Mi, nažalost, nismo pitali koliko se oni smatraju sposobnima udovoljavati kriterijima koje su sami postavili.

Rezultati pokazuju relativno visoko odobravanje "jednoroditeljske obitelji", odnosno institucije "samohrane majke", što je u koliziji s isto tako visokim odobravanjem mišljenja da dijete treba imati oba roditelja, te s visokim vrednovanjem braka kao institucije, na što nas upućuju nalazi istraživanja (Aračić, Nikodem, 2000.). I, naravno, to je potpuno neočekivan rezultat u 88% katoličkom miljeu. Postavili smo hipotezu prema kojoj je to reakcija društva na nerazmjerni porast žena, djevojaka u mlađim dobnim skupinama, odnosno upravo u jezgri fertilnoga kontingenta. To naravno nije u skladu s učenjem Crkve, ali značajno je da takvu praksu opravdava i 57% vjernika koji najmanje jednom tjedno odlaze na mise.

Pređeni rezultati omogućuju da iznesemo neke od mogućih perspektiva izlaska iz depresivne demografske situacije u kojoj smo se našli. Tu nećemo ponavljati sugestije drugih autora na ovu temu, nego ćemo im pokušati dodati svoj prilog.

Perspektive demografskog oporavka:

- 1) Budući da je brak još uvijek važna institucija u svijesti naših građana, valja raditi na povećanju stope nupcijaliteta te ohrabrivati mlade ljude da zadrže visoke kriterije za ostvarivanje skladnoga braka i odgovornog roditeljstva. No treba uložiti i pozitivan napor da se ti ljudi osposobe da budu kadri udovoljiti tim kriterijima, kako oni ne bi bili zapreka stupanju u brak i njegovu održavanju.
- 2) Postoji pozitivno raspoloženje za djecu i za život s djecom u obitelji. Potrebno je skretati pažnju da se prema dolje pomakne granica rađanja prvoga djeteta. Za to postoje mnogi razlozi - od medicinskih do psiholoških i društvenih.
- 3) Kako bi se omogućilo ljudima da pozitivno raspoloženje i želju za djecom ostvare rađanjem djece, potrebno im je omogućiti stjecanje normalnih uvjeta u kojima će se, s obzirom na dosegnute civilizacijske i kulturne standarde, za to i odlučiti. Treba omogućiti ekonomski razvoj i zaposlenje, mogućnost stjecanja stana, posebice mladim obiteljima, ali i samcima koji možda ne sklapaju brak jer njihove obitelji nemaju gdje obitavati i od čega živjeti. To je, naravno, imperativ cijeloga društva, ali i dio veoma važan za temu o kojoj raspravljamo.
- 4) Bez obzira na stanje u ekonomiji, potrebno je u društvu voditi aktivnu pronatalitetnu politiku i razvijati pronatalitetne programe u kojima bi se akcent stavio ne toliko na kolektivističke, općedruštvene potrebe

sklapanja brakova i rađanja, koliko upravo na individualne, osobne razloge prihvaćanja rizika braka, obitelji i odgovornoga roditeljstva, za koje u društvu – a što je najvažnije i kod mladih – postoji pozitivna klima. Neopravdano je odustati od pronatalitetne politike, a pogrešno ju je razvijati u smjeru tradicionalnih odnosa i kolektivističkih interesa, jer je kod mladih, posebice kod mladih žena, kojima bi se ta politika trebala obraćati i za koje bi se ti programi trebali izrađivati, očit pomak k individualnim vrednotama i modernom shvaćanju braka i obitelji, u kojima i dalje ostaju neke trajne vrijednosti koje se mogu prepoznati kao općehumanističke civilizacijske tekovine.

- 5) U Crkvi, kao stabilnoj instituciji hrvatskoga društva koja je zainteresirana za promicanje vrijednosti braka i obitelji, treba razlučiti trajne vrijednosti i vrednovati pozitivnu klimu kod mladih prema njima od romantičarskih retradicionalističkih nastojanja da se uspostave odnosi kakvi su bili prije no što ih je komunizam narušio. S komunizmom život nije stao, a možda su i veći udarac trajnim vrednotama za koje se u ovim stvarima zalaže Crkva – kroz konzumerizam i hedonizam – nanijeli neki drugi svjetonazori. Mladim se ljudima ne treba, a gotovo da se i ne smije, pristupati paternalistički, nego partnerski, argumentirano, sa spremnošću da se zajedno nose rizici novoga konstituiranja obitelji u potpuno promijenjenim i promjenjivim uvjetima, ali na temelju trajnih vrijednosti poštivanja dostojanstva osobnosti partnera, koje naši ispitanici prepoznaju kao takve.
- 6) Potrebno je stvarati opću klimu za rađanje. Naime, naše su se bolnice u doba socrealizma ustrojile kao *industrijski pogoni* za “proizvodnju zdravlja” u kojima je često prisutan nedovoljno osoban, instrumentalni odnos prema osobama. To je možda najizraženije upravo kod roditelja i u rodilištima. U rodilištu se događa nešto veliko za obitelj i treba stvoriti uvjete da to postane obiteljski događaj! A ne da roditelja u ključnom momentu svoga života ostane izolirana od obitelji, bez svojih bližnjih. Treba iznaći načina da obitelj sudjeluje u rađanju novoga života, i to ne samo u rađaonici nego i u pripremi za rađanje, ali i neposredno nakon poroda, da može imati kontakt s mladom majkom i s djetetom. Prigovor ovakvu pristupu obično je *sigurnosne naravi*, postoji objektivna opasnost od infekcije – to treba imati na umu, no valja imati na umu i to da čovjek nije samo biološko biće nego i društveno, pa tu njego-

vu bitnu dimenziju treba primjereno tretirati. Rodište ne smije biti *industrijska zona*. Rađanje djeteta nije posao eksperata u kojemu “neprofesionalne” roditelje i njihove obitelji samo “smetaju”. To je duboko ljudski, ne samo biološki već upravo humani čin u koji treba uključiti obitelj, kako bi taj čin postao društveno, osobno poželjan i manje frustrirajući za buduće majke.

Ovdje smo naveli neke mogućnosti i dali neke prijedloge koji se mogu uzeti u obzir u budućim, nadamo se skorim, akcijama koje bi išle u smjeru poboljšanja aktualne demografske situacije u Hrvatskoj. Naravno, to nisu jedina ni konačna rješenja. O njima se može i treba raspravljati, ali na osnovi njih svakako treba poduzimati daljnja istraživanja koja će nam omogućiti da razriješimo neke od iznesenih dvojbi i da budemo kadri pokrenuti odgovarajuće društvene akcije. Daljnja istraživanja u tom smjeru ujedno su i posljednja perspektiva koju nudimo na obzoru izlaska iz demografske depresije, koju smo pokušali naznačiti u ovome radu.

BILJEŠKE

- ¹ Gubici u ratu i iseljavanje vitalnoga stanovništva doveli su do nerazmjernoga povećanja broja djevojaka u društvu.
- ² Djelomično izvješće objavljeno je u: *Bogoslovska smotra* 68 (1998.), br. 4.
- ³ Preliminarni rezultati objavljeni su u časopisu *Bogoslovska smotra* 70 (2000.), br. 2.
- ⁴ Riječ je o istraživanju vrednota “European Values Study” za Hrvatsku te istraživanja “Aufbruch” provedenom 1997. godine.
- ⁵ Prosjek od 1,28 djece po ispitaniku izračunan je na osnovi istraživanja EVS iz 1999. godine.
- ⁶ Izračunano na osnovi istraživanja EVS-1999., na koje se u ovom radu poglavito referiramo.
- ⁷ Riječ je o ženama koje su ušle u uzorak.
- ⁸ Izračunano na osnovu EVS-1999. godine. Prema istraživanju “Aufbruch” –1997. dobiven je nešto viši rezultat: 1,46.
- ⁹ Rezultati izračunani na osnovi istraživanja European Values Study, odnosno na osnovi projekta *Europsko istraživanje vrednota - EVS - 1999*. Djelomično izvješće objavljeno u: *Bogoslovska smotra* 70 (2000.), br. 2.
- ¹⁰ Metoda AID, zamjensko materinstvo, a u budućnosti možda i kloniranje.
- ¹¹ “Obiteljski zakon”, članak 2., U: *Narodne novine* br. 162, 22. 12. 1998.
- ¹² Isti je trend dobiven u analizi promjena uloga spolova. Usp. Črpić, Bišćan (2000.).

- Akrap, A. (1999.), Vitalna statistika i različitost depopulacijskih procesa u Hrvatskoj i županijama. U: Društvena istraživanja 8, br. 5-6 (43-44), 693-815.
- Akrap, A., Gelo, J., Grizelj, M. (1999.), Broj prisutnog stanovništva Republike Hrvatske i županija po dobi i spolu od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine. U: Društvena istraživanja 8, br. 5-6 (43-44), 679-723.
- Akrap, A. (2001.), Obitelj u Hrvatskoj nakon demografskog sloma: stanje i perspektive. U: Baloban, S. (ur.), Hrvatska obitelj na prekretnici. Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve i Glas Koncila.
- Akrap, A. (2003.), Istraživanje činitelja fertiliteta u Hrvatskoj. U: Akrap, A. i suradnici (ur.), Činitelji demografskih kretanja u Republici Hrvatskoj: znanstveno - istraživački projekt Istraživanje činitelja fertiliteta u Hrvatskoj i mogućega utjecaja nekih mjera obiteljske politike na odluku o broju djece. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Akrap, A. (2003.), Promjene u strukturi ženskog stanovništva u Hrvatskoj prema bračnosti, dobi majke pri rađanju i po redu rađanja djeteta od 1971. do 2001. godine. U: Akrap, A. i suradnici (ur.), Činitelji demografskih kretanja u Republici Hrvatskoj: znanstveno - istraživački projekt Istraživanje činitelja fertiliteta u Hrvatskoj i mogućega utjecaja nekih mjera obiteljske politike na odluku o broju djece. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Aračić, P. (2000.), Rasti u ljubavi. Priprema za brak i obitelj i pastoral zaručnika. Zagreb: Glas Koncila.
- Aračić, P., Nikodem, K. (2000.), Važnost braka i obitelji u hrvatskom društvu. U: Bogoslovska smotra 70, br. 2, 391-311.
- Aračić, P., Črpić, G., Nikodem, K. (2003.), Postkomunistički horizonti. Obrisi sustava vrijednosti i religijskih orijentacija u deset postkomunističkih zemalja. Đakovo: Teologija u Đakovu. Biblioteka Dacovensia.
- Arts, W., Hagenaars, J., Halman, L. (2003.), The cultural diversity of European unity: an introduction. In: Arts, W., Hagenaars, J., Halman, L. (ed.), The cultural diversity of European unity: findings, explanations and reflections from the European values study. Leiden, Boston: Brill.
- Baloban, J., Črpić, G. (1998.), Relevantne vrednote za uspješan brak i željeni broj djece u Hrvatskoj. U: Bogoslovska smotra 68, br. 4, 619-640.
- Baloban, J., Črpić, G. (2000.), Bitne vrednote za uspješan brak u Hrvatskoj. U: Bogoslovska smotra 70, br. 2, 313-341.
- Čipin, I. (2003.), Razmatranja niskog fertiliteta - trendovi, teorije, politike. U: Akrap, A. i suradnici (ur.), Činitelji demografskih kretanja u Republici Hrvatskoj: znanstveno - istraživački projekt Istraživanje činitelja fertiliteta u Hrvatskoj i mogućega utjecaja nekih mjera obiteljske politike na odluku o broju djece. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (1999.), Želja za djecom i apstinencija od djece: odrednice, korelati i mogućnosti društvene intervencije. U: Revija za socijalnu politiku, 6, br. 3-4, 241-258.
- Črpić, G., Biščan, Ž. (2000.), Muško i žensko između uloge i osobe: Ispitivanje promjene uloga spolova u hrvatskom društvu. U: Bogoslovska smotra 70, br. 2, 421-442.

- Črpić, G., Koračević, K. (2000.), Stavovi hrvatskih građana prema djeci. U: Bogoslovska smotra 70, br. 2, 343-357.
- Ester, P., Halman, L., De Moor, R. (1994.), Value Shift in Western Societies. U: Ester, P., Halman, L., De Moor, R. (ed.), The Individualising Society: Value Change in Europe and North America. Tilburg University Press.
- Hrabar, D. (1998.), Planiranje obitelji - od pobačaja do zdrave edukacije. U: Revija za socijalnu politiku 5, br. 1, 1-12.
- Obiteljski zakon. U: Narodne novine br.: 162, 22.12.1998.
- Obradović, J., Čudina-Obradović, M. (1998.), Bračna kvaliteta: poimanje i posljedice. U: Društvena istraživanja 7, br. 4-5 (36-37), 659-682.
- Puljiz, V. (1995.), Demografski procesi i struktura obitelji (europska iskustva). U: Revija za socijalnu politiku 2, br. 2, 123-130.
- Puljiz, V. (2000.), Starenje stanovništva Europe. U: Revija za socijalnu politiku 7, br. 1, 109-111.
- Wertheimer-Baletić, A. (1996.), Specifičnosti demografskog razvitka u Hrvatskoj i njegove socio-ekonomske implikacije. U: Revija za socijalnu politiku 3, br. 3-4, 251-258.
- Wertheimer-Baletić, A. (1997.), Smjer demografskih kretanja. U: Revija za socijalnu politiku 4, br. 4, 370-371.
- Wertheimer-Baletić, A. (2000.), Danas Hrvatska ima više djevojaka. U: Vjesnik 19.VI.2000., str. 17.
- Wertheimer-Baletić, A. (2003.), Sastavnice demografske bilance Hrvatske prema popisu stanovništva 2001. godine. U: Baloban, S. (ur.), Hrvatska obitelj na prekretnici. Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve i Glas Koncila.